

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Raffaella Sarti, *Vita di casa: abitare, mangiare, vestire nell'Europa moderna*, ediția a III-a, Roma-Bari, Laterza, 2011, 356 p.

Raffaella Sarti este cunoscută în mediul academic contemporan ca profesor la Università degli studi di Urbino „Carlo Bo”, în cadrul Departamentului de Studii Internaționale: Istorie, Limbă, Cultură al Facultății de Științe Politice. Predă istorie modernă, demografie și istorie socială; și-a cultivat de-a lungul timpului interesul pentru ceea ce se numește *The history of the family in Europe* și *the history of domestic service*. Apariția volumului supus recenzării a fost precedată de publicarea a numeroase articole și studii, care conturau viitorul parcurs al autoarei. *La donzella che serve instruita*: norme este modelli di comportamento per il personale domestico femminile tra XVII este XVIII secolo¹, *Servire al femminile, servire al maschile nella Bologna sette-ottocentesca*², *Spazi domestici este identità di genere tra età moderna este contemporanea*³, *Notes on the feminization of domestic service. Bologna as a case study (18th-19th Century)*⁴ sunt doar o parte dintre studiile de început, care au modelat activitatea de cercetare a Raffaellei Sarti, pe atunci doctorand (în anii 1990-1994) în domeniul Istoriei Societății Europene, la Universitatea din Torino. De altfel, teza sa de doctorat este la fel de relevantă pentru ceea ce se va evidenția ulterior ca domeniu principal de studiu: *Per una storia del personale domestico in Italia. Il caso di Bologna: secc. XVIII-XIX*, teză finalizată sub îndrumarea profesorului Mauro Ambrosoli. Prima lucrare, care a reprezentat însă consacarea și, totodată, sistematizarea activității sale științifice, a fost *Vita di casa: abitare, mangiare, vestire nell'Europa moderna*, volum apărut pentru prima dată în anul 1999, dar reeditat și tradus ulterior în diferite limbi: engleză (*Europe at home: Family and Material Culture, 1500-1800*, New Haven-

¹ În Simonetta Cavaciocchi (ed.), *La donna nell'economia, secc. XIII-XVIII*, Firenze, Le Monnier, 1990, pp. 613-620.

² În Paola Nava (ed.), *Operaie, serve, maestre, impiegate*, Torino, Rosenberg & Sellier, 1992, pp. 237-264.

³ În Dianella Gagliani, Mariuccia Salvati (ed.), *Donne este spazio nel processo di modernizzazione*, Bologna, Clueb, 1995, pp. 13-41.

⁴ În Antoinette Fauve-Chamoux, Ludmila Fialová (ed.), *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe-XXe siècles [Acta Demographica, XIII]*, Praga, Česká Demografická Sociologický Ústav av CR, pp. 125-163.

London, Yale University Press, 2002), spaniolă (*Vida en familia: Casa, comida y vestido en la Europa Moderna*, Barcelona, Crítica, 2002), portugheză (*Casa este Família. Habitar, Comer, Vestir na Europa Moderna*, Lisboa, Editorial Estampa, 2001), croată (*Živjeti u kući: Stanovanje, prehrana i oblačenje u novovjekovnoj Europi: (1500.-1800.)*, Zagreb, Ibis grafika, 2006) și olandeză (*Thuis in Europa: wonen, eten en kleden in Europa van 1500 tot 1800*, Rotterdam, Ad Donker, 2004).

În spațiul românesc, volumul este recunoscut și utilizat mai ales în cadrul cursurilor și seminariilor de antropologie istorică, deși nu deținem încă o traducere propriu-zisă în limba română. În anul 2011, volumul a fost reeditat în limba italiană pentru a doua oară doar în cadrul Editurii Laterza, și pentru a patra oară la nivel general. La fel ca și în anul 2006, în 2011, volumul apare sub egida *Economica Laterza*, serie ce cuprinde lucrări de un interes deosebit, dar oferite cititorilor la prețuri extrem de accesibile.

La nivel structural, volumul dovedește o logică impecabilă a organizării ideilor. Rezultatele cercetării ne sunt prezentate într-un mod îngrijit, meticulos, fără a impresiona prin exhaustivitate. În fiecare capitol și subcapitol autoarea pune accent, mai degrabă, pe esențializare, nu divaghează și nu umple spațiul tipografic cu aspecte irelevante discuției, ceea ce este, în mod cert, în avantajul cititorului. De asemenea, maniera în care informația este prezentată apropie volumul de cititor, acesta putând fi consultat și în afara spațiului academic. Însuși începutul volumului, acel *captatio benevolentiae* pe care autoarea ni-l propune, imită întrucâtva un incipit de roman și plasează lucrarea în sfera cărților pentru care apetitul ți se deschide de la prima pagină. Autoarea ne invită să pornim într-o călătorie imaginară în trecut, să deschidem ușa unei case și să pășim înăuntru pentru a descoperi condițiile de viață materială ale familiilor europene din epoca modernă. Acest *captatio benevolentiae* este, de fapt, un tertip scriitoricesc, căci scopul primului capitol nu este nicidecum să insereze cititorul în spațiul casei, ci să facă o deconstrucție a propriilor noastre prejudecăți cu privire la spațiul casei, folosindu-se de potențialul imaginativ al cititorului. El face uz, ca, de altfel, și următoarele, de capacitatea cititorului de a (re)crea, de a asimila informații și de a construi plecând de la indiciile oferite de autoare.

Pornind de la metoda inductivă a lui Francis Bacon (1561-1626), bazată pe existența a celor două părți fundamentale prin intermediul cărora poți ajunge la cunoașterea unui fenomen: *pars destruens* și *pars construens*, Raffaella Sarti își proiectează primele două capitole, făcând o analiză asupra celor două elemente centrale ale studiului său, casa și familia. În primul, *Casa este famiglia: „pars destruens” o smontaggio* sunt analizate acele prejudecăți adânc înrădăcinate în mentalitatea colectivă, cum ar fi, de pildă, faptul că tindem să suprapunem ideea de casă celei de familie. Autoarea admite faptul că între cei care nu au un domiciliu există foarte multe persoane fără tată, mamă, soț, soție etc., însă, pe de altă parte, în situații de criză (război), mulți cetățeni disperți și înfomețați vin în orașe în

căutarea unui ajutor pentru cei de acasă. Așadar, ruperea de familie ar putea sta la originile unei vieți de stradă, însă, în același timp, mizeria și sărăcia pot fi factori declanșatori pentru ruperea de spațiul casei și transformarea unei familii întregi într-una fără adăpost. Ideea asupra căreia ni se atrage atenția este că a nu avea casă (*senza casa*) nu înseamnă întotdeauna a nu avea familie (*senza famiglia*). Apoi, o întreagă discuție se construiește în jurul ideii că precaritatea locuinței ar apărea ca fiind strâns corelată cu o precaritate sau cu o instabilitate de la nivel familial.

În esență, acest prim capitol ne propune să renunțăm la prejudecăți și să acceptăm o perspectivă obiectivă asupra conceptelor de „casă” și „familie”. Cititorul este „plimbat” pe străzile Europei moderne. Este o privire din afară, pe care autoarea o induce cititorului. În acest *viaggio sulle strade d'Europa*, cititorul întâlnește, în mod imaginar, vagabonzi, familii de cerșetori, caravane de țigani, prostituate etc., adică acele categorii de persoane care confirmă importanța unor instituții de asistență socială și reclamă atenție din partea autorităților. Nu în ultimul rând, este deslușită originea etimologică a cuvântului „familie”, în italiană *famiglia*, fiind derivat din latinescul *familia*, care făcea inițial referire la grupul de servitori dependenți de un unic stăpân (*famuli*). Autoarea recuperează itinerariul pe care l-a urmat, de-a lungul timpului, semnificatul cuvântului „familie”, cu toate accepțiunile care i-au fost atribuite.

Cel de-al doilea capitol, *Casa este famiglia: «pars construens»*. *Ovvero metter su casa, «settle down», «s'établir», «casarse»*... tratează tema căsătoriei – care nu implică neapărat formarea unei rezidențe autonome, întrucât nu întotdeauna cei care se căsătoresc își ridică o casă separată. La fel de bine, a pune bazele unei noi unități domestice, nu este condiționată întotdeauna de o căsătorie propriu-zisă. Autoarea analizează modalitățile prin care se ajunge la a forma o familie, precum și consecințele și implicațiile acestora, raportate la diferite zone europene. Și pentru că ideea de căsătorie apare adesea condiționată de spațiul fizic al casei, următorul capitol, *Forma della casa este forma della famiglia* discută diferitele feluri de a aborda instituția căsătoriei, pe care cupluri din Europa timpurilor moderne le afișează. A locui într-o casă separată după căsătorie, adică a forma ceea ce terminologia de specialitate denumesc ca fiind *neolocal family*, sau a urma regula patrilocală, potrivit căreia femeia vine să locuiască cu familia soțului ei, ca și regula uxorială, care presupune ca soțul să locuiască la familia soției, sunt doar câteva dintre aspectele abordate de Raffaella Sarti cu referire la *forma familiei*.

A IV-a diviziune a cărții, *Abitare*, pornește de la ideea că, în epoca modernă, cea mai mare parte a populației locuia încă în zona rurală, deși orașele erau în curs de extindere. Așadar, o atenție separată îi este acordată categoriei *case di campagna*, prezentând evoluția arhitecturală a locuințelor în diferite spații rurale europene. Un aspect în egală măsură important pentru civilizația europeană este categoria inovațiilor care s-au impus de-a lungul timpului în domeniul construcțiilor, transformarea spațiului locuibil într-unul util locuitorilor săi, precum

și dotările pe care casele le-au cunoscut și redimensionările la care acestea au fost supuse. Tranziția de la micile cocioabe, fără lumină, suprasaturate de oameni și animale, la casele spațioase, dotate cu mai multe camere de locuit și anexe (hambare, grajduri, beciuri) reprezintă, așadar, tema pe care o abordează în mod expres această parte a cărții. Trecerea de la tema „locuinței” se face în subcapitolul *Della casa alla tavola*, care îndreaptă atenția cititorului înspre practicile alimentare. După ce va fi analizat întreaga organizare a spațiului intern, locuibil, autoarea se oprește asupra diversității bucatelor, veselei sau tacâmurilor, realizând trecerea înspre cel de-al V-lea capitol, *Mangiare*.

Al V-lea compartiment al cărții discută bunele maniere la masă, întreaga artă de așezare a tacâmurilor, fețelor de masă, șervețelilor, farfuriilor și paharelor în diferite spații europene – obiceiurile francezilor, ale italienilor, ale germanilor etc. Conceptul de *mangiare insieme* este dezvoltat plecându-se de la ideea că *la commensalità è un segno di fiducia este di fraternità, o di prossimità di status*⁵. Masa celor bogați sau masa celor săraci, masa orășenilor sau masa țăranilor europeni, masa stăpânilor sau masa servitorilor sunt câteva dintre fațetele aceluiași fenomen. Cititorul poate observa includerea unei serii de reproduceri după operele lui Louis Michel Van Loo⁶, Richard Collins⁷, Robert Boissart⁸ etc., reprezentând practici ale europenilor la masă.

Un subiect atât de generos, precum cel al practicilor alimentare, nu putea omite să abordeze problematica și din perspectiva *Dimmi quando mangi. Dimmi cosa mangi: ti dirò chi sei*. În epoca modernă se obișnuia să se creadă că cineva trebuie să mănânce în funcție de propria sa „calitate”, așadar, nu atât în funcție de constituție, sănătate sau vârstă, cât, mai ales, în funcție de propria poziție socială. Totodată, schimbările care au marcat alimentația de-a lungul epocii moderne au fost punctate de Raffaella Sarti, dar și transformările a ceea ce autoarea numește a fi *geografia produselor alimentare* și modificările ce au loc la nivelul dietei.

Atenția acordată corpului se dezvoltă și în cel de-al VI-lea capitol al volumului, *Vestire*, cel care problematizează ideile de vestimentație, igienă, evoluția garderobei etc. De asemenea, este prezentată și categoria hainelor care stigmatizează, precum cele ale prostituatelor, cerșetorilor sau leproșilor.

O serie de reproduceri după opere celebre este inclusă în cea de-a VI-a parte a cărții, această întărire de la nivel vizual fiind una extrem de benefică pentru a introduce cititorul și mai mult în atmosfera perioadei prezentate și pentru a-l face

---

⁵ R. Valeri, *Alimentazione*, în *Enciclopedia*, vol. I, Torino, Einaudi, 1977, p. 352.

⁶ *La tazza di cioccolato*, secolul al XVIII-lea, Palatul Versailles.

⁷ *Il tè in famiglia*, secolul al XVIII-lea, V&A Picture Library, Londra.

⁸ *La Concordia*, sfârșitul secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea, Biblioteca Națională a Franței, Paris.

să înțeleagă pe deplin detaliile prezentate de autoare. Astfel, *Visita alla fattoria*⁹, în opoziție cu *La famiglia Strode*¹⁰ înfățișează două sfere sociale opuse, și, în consecință, abordări diferite ale manierelor vestimentare, ceea ce îi oferă cititorului posibilitatea de a vizualiza și a putea face comparații.

În capitolul final, *Dentro este fuori casa. Qualche considerazione finale*, regăsim idei cu privire la opoziția spațiu public-spațiu privat, fiind analizate aspecte privind viața de casă, stabilitatea/instabilitatea relațiilor familiale etc.

În concluzie, ceea ce *Vita di casa: abitare, mangiare, vestire nell'Europa moderna* ne propune este o analiză a sferei private, raportată la Europa timpurilor moderne. Volumul este un prilej pentru a reflecta la transformările care s-au produs în spațiul privat și pentru a înțelege semnificațiile pe care oamenii trecutului obișnuiau să le acorde anumitor obiecte sau practici. Raffaella Sarti reușește nu numai să se joace cu trecutul, pe care îl reconstruiește în imaginarul cititorului din informații disparate, dar metodic ordonate, ci deschide și o serie de întrebări asupra prezentului, și își aduce cercetarea până în punctul în care cititorul însuși dorește să îi găsească o continuare...

IULIA-DORINA STANCIU
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

---

⁹ Jan Bruegel dei Velluti, 1597, Muzeul de Istorie a Artei, Viena.

¹⁰ William Hogarth, 1738, Galeria Tate, Londra.